

ВИБРАНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛИСТІВ АПОСТОЛА ПАВЛА

Юрій Шурко

Український католицький університет, Львів

Незважаючи на майже дві тисячі років читання та дослідження листів великого апостола, сьогодні не вщухають дискусії щодо правильного розуміння як його ролі в історії християнства, так і значення багатьох тем та понять, які Павло розглядає в епістолярній творчості. З огляду на велику кількість дискутованих питань та невеликий обсяг цієї статті, спробую зосередити увагу на найважливіших і коротко представити стан досліджень трьох із них, що стосуються сучасного стану вивчення епістолярної спадщини ап. Павла. Ці доволі важливі запитання можна сформулювати так: Чи Павло був автором усіх 13 листів, які йому приписує традиція? Яким мислителем був великий апостол народів – грецьким чи єврейським? Що чи хто є центром богослов'я Павла, і чи можна взагалі ставити таке запитання?

I. Автентичність листів Павла: розуміння авторства впродовж історії та сьогодення

Зміни в добу Просвітництва

У XVIII ст. відбулися зміни в питанні визнання Павлового авторства для 13 листів, які є в каноні Нового Завіту. До цього часу Писання вважали тільки джерелом, що підтверджувало релігійне кредо, а екзегеза була служницею догми. У XVIII ст. раціоналісти запропонували розмежувати екзегезу і пов'язані з кредо висновки. Філологічна екзегеза і тлумачення текстів Писання за допомогою самого ж Писання стали нормою наукової інтерпретації¹. Цей напрям розвивали Землер та Міхаеліс, які стали

¹ E. E. Ellis, «Paul» // D. R. W. Wood – I. H. Marshall (eds.), *New Bible Dictionary*, Downer Grow, Ill.: IVP Academic 1997, 882.

піонерами літературно-історичної критики. У «Введенні» до богословської герменевтики, «Парафразах» на Послання до Римлян та Коринтян й інших працях, Землер наголошує, що Новий Завіт – це документ, зумовлений часовим чинником, у якому необхідно розрізняти та відкидати культурні нашарування. Землер вважав, що філологія покликана служити історичній критиці. На його думку, відомі нам тексти послань Павла мають форму «церковної літургії», й ми повинні бути готові до того, що в оригіналі вони, можливо, мали іншу форму. У роботах Шміда (1805) також з'явилися тенденції критики традиційної точки зору щодо авторства новозавітних листів: застосувавши літературний аналіз, він піддав сумніву автентичність 1 Тимотея та 2 Солунян. А Шляермахер (1807), Айхгорн (1812) та де Ветте (1826) поставили під сумнів автентичність 2 Тимотея, Тита й Ефесян².

Тюбінгенська школа

У XIX ст. в Німеччині екзегеза повністю перетворилася зі «служниці догми» у «служницю наукової філософії». Найвідомішими були праці Ф. К. Баура з Тюбінгена. Він за допомогою позитивної критики намагався визначити справжні дати новозавітних документів та їх значення загалом. Баур твердив: «Історія без філософії для мене є навіки мертвою та німою»³. У той час діалектика Гегеля (*послідовність тез – прогрес, анти-теза – реакція, синтез – нова теза*) стала ключем для тлумачення історії апостольської епохи. Спочатку Баур доводив (1831), що в 1 Кр 1:12 (*Кажу ж про те, що кожен з вас говорить: «Я – Павлів, а я – Аполлосів, а я – Кифин, а я – Христів»*) описано конфлікт між Павло-язичницьким і Петро-юдейським християнством. Пізніше (1835) в Діяннях, Посланнях Павла, а також у «гностиків» (опонентів т. зв. пастирських послань) він побачив розвинутішу стадію цього конфлікту, на якій теза Павла й анти-теза Петра в боротьбі проти гностицизму перетворилися в синтез раннього католицизму. У цій «критиці тенденцій» всі тексти Нового Завіту, в яких «простежується тенденція» знайти компроміс між діяльністю Павла й оцінкою цієї діяльності першими апостолами, розглядали як спроби перенести в апостольську епоху ту єдність, якої вони досягли пізніше. Після такого радикального Баурового «прочісування» тільки чотири документи з Нового Завіту залишилися безперечними свідченнями апостольської епохи: крім Одкровення, решта належали Павлові – Римлян, Коринтян і Галатів. Літературний аналіз підтвердив Баурову модель,

² Ellis, «Paul», 882.

³ Там само.

а Тюбінгенська школа з її «екстремістськими» критиками почала домінувати у критиці Нового Завіту⁴. Мені це в дечому нагадує плоди т. зв. «Jesus-Seminar», який розпочав Роберт Фанк⁵.

Британська школа

Британські й американські вчені дослідили модель, запропоновану Тюбінгенською школою, та загалом висували, що вона непереконлива. Вони прийняли всі листи Павла, крім Послання до Євреїв. Деякі американські вчені відкинули пастирські послання, а в Англії вважали, що їх написано після Діянь. Завдяки історичній екзегезі (Лайтфуд, Ремсі) та зіставленню вчення Павла із сучасними йому юдейськими вченнями (Фаррар, Текерей) британські вчені колосально вплинули на сучасну критику⁶.

Результати критики авторства Павлових листів у ХХ ст.

Літературна критика ХХ ст. здійснювала такі спроби: відтворити загальну історичну модель; зібрати всі праці Павла; датувати та визначити походження послань із тюрми; уточнити авторство; вирішити інші проблеми, які стосуються окремих послань⁷. Обсяг статті не дає змоги охопити всі результати з названих напрямів досліджень, тому розгляну лише питання авторства.

Колись листи Павла сприймали як індивідуальну працю апостола. Спроби визначити авторство за допомогою літературних критеріїв останнім часом ставлять під сумнів. Натомість є такі висновки⁸:

- у давнину роль секретаря виявлялася на рівні словникового складу та стилістики листа; у листах Павла це помітно навіть у короткій записці до Филімона (Рм 16:22; Гл 6:11; 2 Сл 3:17, Фм 19);
- вплив співвідправників, імовірно, позначився на композиції листа; Павло працював не сам (Ді 13:1; Рм 16: 21; Кл 4:10-14), і тому роботу його колег інколи видно зі змісту листів; це відображено в багатьох фрагментах, які використовував апостол: гимнах (Фп 2:5-11; 1 Тм 3:16), тлумаченнях (1 Кр 2:6-16; 2 Кр 6:14-7:1) та свідченнях про

⁴ Ellis, «Paul», 883.

⁵ Критичний аналіз псевдонаукових висновків цього семінару можна почерпнути з: B. Witherington III, *The Jesus quest: the third search for the Jew of Nazareth*, Downer Grow, Ill.: IVP Academic 1997, 42-56.

⁶ Ellis, «Paul», 883.

⁷ Там само.

⁸ Там само, 885.

- основи віри (Рм 1:3; 1 Кр 15: 3-7); сьогодні відомо, що навіть у трьох беззаперечних листах Павла немає літературної єдності;
- Павло – автор підписаних листів тільки в тому сенсі, що їх написано під його керівництвом (або його рукою, або під диктовку) і надіслано з його згоди;
 - згідно з тодішніми звичаями, Павло міг переписати готового листа в окрему записну книжку, щоб мати можливість звіритися з текстом, складаючи наступні послання; це дає змогу пояснити, наприклад, певну подібність ідей і фразеології в Посланнях до Ефесян і Колосян⁹;
 - комп'ютери дали змогу здійснювати повний точний аналіз стилеметричних особливостей послань Павла (наприклад, пропорційне співвідношення довжини речень, розташування головних слів тощо), на підставі яких можна стверджувати, що з 13 листів 12 – діло рук одного автора¹⁰.

Більшість дослідників поза межами Німеччини вважають, що ухвалене в XIX ст. рішення: «Написано не Павлом», – може стосуватися тільки пастирських послань. Англо-американська думка в цілому відповідає «гіпотезі уривків» Гаррісон, де йдеться про те, що тексти послань – це фрагменти листів Павла, доповнені та відредаговані (з цим, до речі, згодні європейські вчені). «Гіпотеза про секретаря», яку висунув Роллер, стверджує, що участь секретаря призвела до стилістичних невідповідностей; ним міг бути Лука (пізніше)¹¹.

Автентичні чи неавтентичні листи – підсумкові зауваження

На сучасному етапі досліджень зростає кількість учених-новозавітників, які, представляючи різні богословські позиції, наводять докази на користь авторства Павла щодо цілого корпусу з 13 послань. Серед авторів, які досліджували ці питання, можна виокремити таких: Доналд Гатрі (*New Testament Introduction*, 4th ed.; Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1990), Бо Райке (*Re-Examining Paul's Letters: The History of the Pauline Correspondence*, ed. by David E. Moessner and Ingalisa Reicke; Harrisburg: Trinity Press International, 2002), Брюс Мецгер (*The New Testament Its Background, Growth and Content*, Abingdon Press, 2003) та Люк Тімоті Джонсон (*The Writings of the New Testament: An Interpretation*). Лаконічний аналіз

⁹ Б. М. Мецгер, *Новый Завет. Контекст, формирование, содержание*, Москва 2009, 234.

¹⁰ Там само, 232.

¹¹ Ellis, «Paul», 885.

проблеми авторства Павла, який здійснив Джонсон, хочу виокремити як одну з найяскравіших праць про хибність підходів і висновків представників тюбінгенської Критичної школи¹².

Починаючи з XVIII ст., авторство Павла ставили під сумнів стосовно всіх 13 листів. Отож результат відображає певний консенсус фахівців цієї школи: Павловими, мовляв, можна вважати тільки Римлян, 1-2 Коринтян, Галатів, Филип'ян, 1 Солунян, Филимона. Існує певна одностайність у відкиненні 1-2 Тимотея і Тита. Зрідка виникають дебати щодо 2 Солунян, Колосян, Ефесян, проте науковці схиляються до того, щоб розглядати їх як *не-Павлові*.

Свою позицію представники Критичної школи зазвичай формулюють так: після смерті Павла його послідовники (т. зв. «школа Павла» чи «учні Павла») продовжували писати від його імені. Послання до *Колосян* написане відразу після смерті апостола; тут його думка набуває космічного чи, навіть, містичного спрямування. Пізніше, ймовірно на основі Колосян, написано Ефесян. Ще значно пізніше написано 2 Солунян та пастирські листи супроти гностицизму і неправильного розуміння Павла. Відповідно до висновків представників Критичної школи, за словами Джонсона, висувають такі критерії автентичності чи неавтентичності:

- 1) *стиль*: словник, структура та довжина речень, варіації епістолярних форм, способи аргументації, частота використання текстів єврейської Біблії;
- 2) *богословський критерій*: постійність у змісті; це охоплює вживання певних стандартних категорій: погляд на закон, есхатологію чи христологію, погляд на Церкву та роль структури і влади в її житті, ставлення Церкви до Христа і світу, питання етики.
- 3) *відповідність служінню Павла та місце серед нарративу* Діян'я і Павлових листів.

Джонсон вважає, що третій критерій найоб'єктивніший. Проте він міг би бути вирішальним тільки за умови наявності повної біографії Павла, яка слугувала б критерієм визначення. Ми ж її не маємо. Про обставини написання деяких листів є тільки приблизна інформація. Критерії стилю та змісту передбачають фіксований центр постійності й узгодженості, на основі якого визначають відхилення. Проте навіть у всіх сімох т. зв. автентичних листах є велика різниця у змісті та стилі. Тож найбільша проблема полягає в тому, що *дискусія щодо*

¹² Детальніший аналіз див.: L. T. Johnson, *The Writings of the New Testament: An Interpretation*, Minneapolis, MN: Fortress Press 1999 (2nd, rev. ed.: Fortress Press 2002), 271-273.

автентичності спотворена сумнівними й хибними передумовами. Джонсон зауважує, що можна побачити різницю, якщо порівнювати цілі блоки, наприклад, Пастирські листи і т. зв. корпус автентичних листів. Проте результат цілком інший, коли порівнюємо, наприклад, 2 Тимотея з Филип'ян або 1 Тимотея з 1 Коринтян. Так само видно різницю і якщо 1-2 Солунян порівняти з цілим корпусом листів Павла.

II. Павло: юдейський чи грецький мислитель?

Відповідний контекст прочитання його спадщини

Як не дивно, протягом ХХ ст. чимало дослідників текстів великого апостола ще досить активно дискутували про те, через призму якого контексту треба розглядати особу Павла. Дуже яскравою щодо цього є творчість Альберта Швайцера, який, підсумовуючи весь матеріал, присвячений дослідженню Павла, поставив два дуже важливі запитання: «Яким – юдейським чи грецьким – мислителем був Павло?» та «Що сьогодні можна вважати осердям його богослов'я – “оправдання вірою” чи “життя у Христі”?»¹³. Швайцер вважав Павла справжнім юдеєм. Осердя Павлового богослов'я ми розглянемо у третій частині цієї статті. Хоча Швайцер і навів серйозні аргументи щодо юдейського способу світосприйняття та проповіді ап. Павла, Бульман у дослідженнях розглядав постать апостола суто в елліністичних категоріях, що, очевидно, рвно наслідували його чисельні послідовники. Проте дослідження, які здійснили Дейвіс, Кеземан, Сандерс, а особливо Райт, хоч і відрізняються між собою в багатьох деталях, усе ж переконливо свідчать на користь юдейського контексту, через призму якого Павло бачив світ і проголошував у ньому сповнення у Месії Ісусі обітниць, які Бог наперед провіщав.

Коли сьогодні говорять про юдейський контекст, через призму якого потрібно розглядати творчість Павла, важливо пам'ятати про те, що він писав і спілкувався грецькою мовою, а водночас мав римське громадянство. Тому, коли говоримо про світ Павла, то насправді говоримо про три світи¹⁴: юдейський, грецький і римський, поєднані так, що юдейський визначав його мислення, життя та місію, які були звернені до язичницьких світів (грецького та римського) з однією важливою метою – розповісти про те, що Бог його батьків зробив для Ізраїля та цілого світу

¹³ Н. Т. Райт, *Что на самом деле сказал апостол Павел: Был ли Павел из Тарса основателем христианства?*, Москва: ББИ 2004, 13.

¹⁴ N. T. Wright, *Paul in Fresh Perspective*, Minneapolis: Fortress Press 2005, 3.

через вочлення, життя, смерть і воскресіння Ісуса з Назарету. Нижче поясню детальніше наведено твердження на основі досліджень Райта¹⁵.

Коли ми натрапляємо на першу згадку про Павла на сторінках Діян апостолів, він ще носить єврейське ім'я «Савло» і ревню переслідує перших учнів Ісуса, вважаючи їх богохульниками та еретиками. Пізніше, в листах до заснованих ним же християнських спільнот, він сам неодноразово підтвердить ці факти (пор.: Гл 1:13-14 і далі). Участь у гоніннях та визначення «ревний», яким він себе характеризує, вказує на належність Павла до фарисеїв та послідовників Равві Шаммая. І хоч він навчався в ногах Гамалиїла (пор.: Ді 22:3), який був учнем Гіллеля – другого великого, поряд із Шаммаєм, учителя того часу, виглядає, що поміркованість і лібералізм Гіллеля не були близькі його серцю. Тоді як радикалізм Шаммая – йти куди завгодно і на що завгодно заради того, щоб наблизити довгоочікуване Боже Царство та звільнити землю від язичників, повернувши при цьому в лоно юдаїзму й відступників, – повністю визначав Павлове життя. Павло керувався ревністю шаммаїтів, яка мала три основні виміри: монотеїзм, боговибраність та есхатологія (є тільки один правдивий Бог, який панує над світом; у цього Бога є тільки один народ – Ізраїль; світ має тільки одне майбутнє – наближаються дні, коли істинний Бог явить Себе, переможе зло та звільнить свій народ). Тільки вірність Тори, на думку Павла, могла наблизити прихід Господа, а тому нагадувати про важливість замало – твердошийний народ потрібно змусити до вірності, щоб його не спіткала участь язичників. Надія Ізраїля, проте, не була насправді така «обмежена» – суть Союзу в тому, що, вибравши Ізраїль, Господь подарував спасіння усьому світу. Однак Вавилонський полон показав і те, що Ізраїль сам потребував відкуплення: більшість юдеїв I ст. все ще відчували себе в полоні, Храм не був належно відновлений, Месія зволікав, загального воскресіння не відбулося, Тори не дотримувалися, а язичники не стікалися до Сіону, щоб почути живого Бога.

Оправдання та есхатологія – два терміни, які можуть охарактеризувати надії та сподівання сучасників Павла в I ст. Термін «оправдання» має насамперед юридичне значення: гріх треба винести на суд, який засудить винного й оправдає невинного. Звідси випливає, що в день суду Бог засудить язичників і відступників з-поміж Ізраїля та оправдає свій народ. Тому оправдання розуміли, з одного боку, як майбутнє відкуплення та спасіння в контексті Союзу (його встановлено, щоб знищити

¹⁵ Райт, *Что на самом деле сказал апостол Павел*, 26-39.

гріх) і, з іншого боку, як великий судовий процес космічних масштабів, на якому Ізраїль оправдають.

Термін «есхатологія» означав, що історія наближається до своєї найвищої точки, а тому есхатологічна надія Ізраїля була надією на оправдання, надією, що Бог нарешті відновить вибраний Ним народ.

У контексті сказаного можна ствердити, що Павлова ревність – це ревність Богові Ізраїля і Торі. Павло вважав, що тільки ця ревність дозволить народу увійти в число виправданих, коли Господь прийде судити і спасти свій народ. Тому цей день потрібно наблизити за будь-яку ціну, між іншим, повертаючи юдеїв до справжнього почитання Торі.

Коли Павло зустрів Ісуса, то раптом усвідомив, що в цьому часі єдиний істинний Бог здійснив для Ісуса з Назарету те, що в кінці часів Він повинен здійснити для всього Ізраїля. Замість оправдати Ізраїль, що потерпав від язичників, Господь оправдав постраждалого від язичників Ісуса. Всі великі переміни, які мали свідчити про настання Божого Царства та знищення зла й відтак воскресіння та початку «життя майбутнього віку», настали для однієї людини. Перед цим Ісус із Назарету і Його послідовники видавалися Павлові самозванцями та неуками, однак воскресіння підтвердило, що правда на боці учнів Ісуса й саме в Ньому Бог сповнив дані Ізраїлеві обітниці. Савло усвідомив, що нічого не знав ні про Божу праведність, ні про Його шляхи, ні про те, як сповняться обітниці Союзу. Смерть Ісуса виявилася довгоочікуваною апокаліптичною подією, через котру Бог виявив Свою вірність Союзу та відкрив Свій задум щодо світу. Це означає, що він, Павло, досягнув кінця часів, навіть якщо час іде, як і йшов. Теперішній і майбутній віки сплелися в одну петлю, якою піймали його й витягнули з лона свого народу, щоб він міг служити тому ж Богові по-новому, з новим знанням. А оскільки майбутній вік уже настав і відбулося воскресіння, то потрібно кликати язичників. Знаючи добре грецьку мову, Павло робив це з великим успіхом, а його римське громадянство не раз ставало у пригоді в цій складній місії.

Хоча Павло й називає себе «апостолом язичників» (Рм 1:5; 11:13; 15:16; Гл 2:7-10; Еф 3:5-8), вся його проповідь була спрямована проти язичництва. Добра Новина, яку він благовістив язичникам, повністю перекреслювала їхні уявлення про світ і натомість пропонувала суто юдейський, до того ж христоцентричний, світогляд. Апостол дуже чітко демонструє, що багато язичницьких переконань фальшиві, практики негуманні й зіпсуті, а відносини між ними далекі від того ідеалу, який задумав Господь. Однак сотворений світ благий, тому навіть язичників з усіма їхніми віруваннями може відкупити Той, Хто сотворив і підтримує цей світ. Ізраїль же Господь вибрав задля спасіння всього світу, і саме

в цьому був сенс вибраності Богом. Однак, щоб ця звістка дійшла до язичників, вона мусила залишатися юдейською: якби її перевели в язичницькі категорії, то вона відразу перетворилася б у ще одну звичайну ідеологію.

III. Основні ідеї та богословські акценти корпусу Павлових писань

Сьогодні часто можна почути запитання: «Що є центром Павлового богослов'я?» Насамперед потрібно відповісти, що апостол не писав підручника із систематичного богослов'я. Його листи було адресовано громадам, які мали до нього дуже конкретні запитання, або ж він чув про якісь конкретні проблеми, а якщо й писав щось більш систематизоване (як, наприклад, Послання до Римлян), то все одно відштовхувався від конкретних обставин і не писав повного викладу християнського вчення в нашому розумінні. Однак, беручи до уваги все сказане (головно у другій частині цієї статті, де йшлося про юдейський контекст життя та служіння Павла), можна ствердити, що він постійно говорив про таке:

- 1) в Ісусі з Назарету, насамперед Його хресною смертю, було остаточно переможено всі сили зла, зокрема гріх і смерть;
- 2) Христове воскресіння знаменувало початок «майбутнього віку» – довгоочікуваного часу сповнення пророцтв, коли Ізраїль вийде з полону, а весь світ повернеться до свого Творця;
- 3) розп'ятий і воскреслий Ісус був Месією Ізраїля – істинним царем свого народу;
- 4) Ісус – Господь, істинний Владика всесвіту, перед яким має «приклонитися всяке коліно»¹⁶.

Поряд із цим Павлова благовість містила дві дуже важливі істини про Бога¹⁷:

- 1) Бог Ізраїля – єдиний істинний Бог, а всі язичницькі божества – просто ідоли (цим Павло жив уже до навернення);
- 2) настали часи, коли Бог Ізраїля являє себе в Ісусі Христі (цю новину Павло усвідомив після навернення).

Річард Хейз вважає, що в Павла присутні три центральні образи, котрі, будучи спільними й для інших канонічних свідчень Нового Завіту, навіть творять певну розповідну когерентність. Особливу роль ці образи

¹⁶ Райт, *Что на самом деле сказал апостол Павел*, 61.

¹⁷ Там само.

відіграють тоді, коли ми говоримо про етичні аспекти писань Нового Завіту та епістолярної спадщини Павла зокрема. Отож, Хейз виокремлює такі три образи:

- 1) *спільнота*: Церква (відкуплена спільнота і Христове тіло), як контр-культурна спільнота учнівства й саме їй передовсім адресовано божественні імперативи;
- 2) *хрест*: хресна смерть Ісуса – зразок вірності Богові в цьому світі;
- 3) *нове творіння*: Церква (котра уже увійшла в есхатологічний вік) воплочує силу воскресіння серед іще не відкупленого світу.¹⁸

На думку Ральфа Мартіна, основними темами богословського вчення Павла, які можна вивести з його загальноприйнятих листів, є такі¹⁹:

- 1) *Божа благодать*, яка ініціює та підтримує відновлення людства (Рм 8:29-30; Фп 1:6; 1 Кр 15:10; 2 Кр 5:18-21; пор.: 2 Сол 2:13; Еф 2:1-10);
- 2) *всесвіт (космос)*; така дія, як входження в повноті часу (Гл 4:4; пор.: Еф 1:10) в історію людства особи Ісуса з Назарету, має наслідки, які набувають форми космічної події і впливають на всі духовні сили; Павло бачить усі космічні сили як сотворені Богом та відчужені від Нього (Кл 1:15-20; пор.: Еф 3:9-10; Рм 8:38-39; 1 Кр 8:5-6);
- 3) *хрест* – головний термін для Павлового вчення про спасіння і як подія у часі, і як той, що стосується відновлення творіння та потреб грішного людства (Гл 2:20, 6:14);
- 4) *етичний імператив*; смерть і воскресіння Ісуса дарують нам силу розірвати пута гріха та спонукають до нового життя (Рм 6:1-23; Гл 1:4, 5:13-26; 1 Кр 15:20-28, 34; 2 Кр 5: 18-21; 1 Сл 5:9-10);
- 5) *місіонерський мандат*; Павлове життя та богослов'я було зумовлене його покликанням; він був християнином, а тому й місіонером (Рм 1:1-5; Гл 1:15-16; 1 Кр 9:16-18; Рм 10: 14-17).

Аналізуючи послання апостола, богослови в різний час найчастіше зосереджували увагу на Посланні до Римлян, намагаючись визначити в ньому центр Павлової думки. Завжди ставилося питання про те, котрі розділи центральні: 1-4 (мовиться про «Божу праведність» чи, як дехто каже, «оправдання вірою») чи 5-8 (тут ідеться про «життя у Христі»). Напевно, сам Павло був би здивований, якби почув про такі дослідження.

¹⁸ R. Hays, *The Moral Vision of the New Testament: Community, Cross, New Creation. A Contemporary Introduction to New Testament Ethic*, HarperCollins, Kindle Edition 2013, 19-36; 193-199.

¹⁹ G. F. Hawthorne – R. P. Martin – D. G. Reid, *Dictionary of Paul and His Letters*, Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press 1993, 93-94.

Відповідь криється насамперед у правильному розумінні основних термінів у їхньому історичному контексті, а не через призму середньовічних дискусій та богослов'я: те, про що говориться в Рм 5-8 (життя у Христі), було б абсолютно неможливим, якби перед тим Бог, буди святим, не виправдав усіх людей у Христі (Рм 1-4).

Цю проблему добре вирішує також Райт. На його думку, в розділах 1-4 Послання до Римлян фраза «δικαιοσύνη θεοῦ», котра українською перекладається і як «Божа праведність», і як «Божа справедливість», свідчить насправді про вірність Бога обітницям і Союзу, кульмінація яких – смерть і воскресіння Ісуса, що звільняє нас від гріха і смерті та дарує нове життя у Христі, на яке ми відповідаємо вірою. Отже, оправдання вірою – це ніщо інше, як вірність Бога Союзу з Ізраїлем, яка дарує нам благодать спасіння через смерть і воскресіння Христа. Натомість у розділах 5-8 Послання до Римлян, зводячи раніше висловлені ідеї, Павло говорить про те, що хрест Ісуса вповні виявив для світу Божу любов (Рм 5:6-11, 8:31-39). Якщо правильно розуміти «δικαιοσύνη θεοῦ», то справедливість (чи праведність) не суперечить милості, й навпаки. Божа справедливість – це Його любов у дії; вона виправляє пороки світу, беручи їх на себе. Божа справедливість керується любов'ю, а тому не може бути сліпою чи примхливою. Це не бездушний «юридичний механізм», який підпорядковується Богові, чи навпаки, якому підпорядкований Бог. Для Павла це *блага звістка про вірність Бога Союзові*. Приймаючи її, Павло більше не хвилюється про майбутнє, а несе її володарям цього світу, які можуть робити з ним, що хочуть, бо він переконаний, що у смерті та воскресінні Ісуса йому відкрилася спасенна Божа любов, від котрої його ніщо не зможе відлучити: «Бо я певний, що ні смерть, ні життя, ні ангели, ні князівства, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні висота, ні глибина, ані інше якесь створіння не зможе нас відлучити від Божої любові, що в Христі Ісусі, Господі нашім» (Рм 8:38-39)²⁰.

Насамкінець – ще одна тема, яка підсумовує богослов'я Павла, – *примирення*. Не можна сказати, що група слів, із основою катаλλάσς- часто присутня в його посланнях. Проте цей термін творить певну «парасольку», під котрою можна розмістити поняття, які становлять керигму Павла та її практичні плоди. Такі тексти, як 2 Кр 5:18-21, Рм 5:1-11, Кл 1:15-20 та Еф 2:11-22, дуже промовисто представляють унікальність Божого задуму примирення юдеїв і язичників між собою в однім тілі з Богом через хрест Христа²¹.

²⁰ Райт, *Что на самом деле сказал апостол Павел*, 93-109.

²¹ Hawthorne – Martin – Reid, *Dictionary of Paul and His Letters*, 94.

Висновки

1. Чи Павло був автором усіх 13 листів, які приписує йому традиція?

Більшість дослідників згодні, що поділ Павлової спадщини на т. зв. *девторо-* та *прото-Павлові* листи дуже тенденційний і суб'єктивний. Об'єктивні дослідження доводять, що Павло є автором усіх підписаних листів (окрім листа до Євреїв), однак тільки в тому сенсі, що їх написано під його керівництвом (або його рукою, або під диктовку) і надіслано з його згоди. Найоб'єктивніший критерій для оцінки спадщини Павла – це той, який досліджує «*відповідність служінню Павла та місце серед нарративу Діянь і Павлових листів*». Однак, як справедливо наголошує Джонсон, він міг би бути вирішальним тільки тоді, якби ми мали повну біографію Павла: вона слугувала б цим критерієм. Ми ж її не маємо. Про обставини написання деяких листів є тільки приблизна інформація. Інші критерії, наприклад, *стилю* та *змісту*, передбачають фіксований центр постійності й узгодженості, на основі яких визначають відхилення. Проте навіть усі сім т. зв. автентичних листів (прото-Павлових) дуже відрізняються змістом і стилем. Отож, найбільша проблема – в тому, що дискусію щодо автентичності спотворено сумнівними і хибними передумовами. Можна з певністю ствердити, що на сучасному етапі досліджень щораз більше вчених-новозавітників, які представляють різні богословські позиції, наводять докази на користь авторства Павла щодо цілого корпусу з 13 послань.

2. Яким мислителем був великий апостол народів – грецьким чи єврейським?

Дослідження Дейвіса, Кеземана, Сандерса, а особливо Райта, хоч і відрізняються між собою в багатьох деталях, усе ж переконливо свідчать на користь юдейського контексту, через призму якого Павло бачив світ і проголошував у ньому сповнення у Месії Ісусі обітниць, які Бог наперед провіщав серед його народу.

Важливо, однак, не забувати, що Павло писав і спілкувався грецькою мовою, а поряд із цим мав ще й римське громадянство. Тому, говорячи про світ Павла, насправді ми говоримо про три світи: юдейський, грецький і римський, поєднані між собою тим чином, що юдейський визначав Павлові мислення, життя та місію, які були звернені до язичницьких – грецького та римського – з однією важливою метою – розповісти про те, що Бог його батьків зробив для Ізраїля та цілого світу через воплощення, життя, смерть і воскресіння Ісуса з Назарету.

*3. Що чи хто є центром богослов'я Павла,
і чи можна взагалі ставити таке запитання?*

Хоча сьогодні важко однозначно визначити центр Павлового богослов'я, можна без перебільшення ствердити, що центром його благовісті був розп'ятий і воскреслий Христос. Саме Христос, на думку Павла, завдяки праведності (вірності) Бога оправдує всіх людей і дарує їм нове життя під проводом Святого Духа. Ще до навернення Павло був переконаний: Бог Ізраїля – єдиний істинний Бог, а всі язичницькі божества – ідоли. Після навернення він усвідомив, що настали часи, коли Бог Ізраїля завдяки своїй великій благодаті явив Себе в Ісусі Христі. Саме в Ісусі з Назарету, насамперед Його хресною смертю, було остаточно переможено всі сили зла, зокрема гріх і смерть. Христове воскресіння знаменувало початок «майбутнього віку» – довгоочікуваного часу сповнення пророцтв, коли Ізраїль вийде з полону, а весь світ повернеться до свого Творця. Цей розп'ятий і воскреслий Ісус був Месією Ізраїля – істинним царем свого народу. Тільки Ісус (не кесар) – Господь, істинний Владика всесвіту, перед Яким має «приклонитися всяке коліно», і ми, як Його учні, – котрі стали новим творінням у Христі, а відтак і спільнотою, котра живе абсолютно унікальними, новими стосунками, – покликані благовістити всім про примирення, яке світ одержує через хресну смерть Ісуса.